כתיבה תמה

התערוכה "נשות הספר" המוצגת בימים אלה במסגרת הביאנלה ליהדות עכשווית, מספקת הצצה מרתקת לתחום שנוי במחלוקת של התחדשות תורנית נשית: כתיבת ספרי תורה ומגילות. פגישה עם שלוש סופרות סת"ם המאתגרות את עולם ההלכה.

נאוה סטולר • צילום: הדס פרוש ומרים אלסטר / פלאש 90

כששושנה גוגנהיים, אמנית וסופרת סת"ם, מנסה להסביר מדוע בחרה לעסוק בכתיבת ספרי תורה, עיניה נוצצות וההתרגשות אוחזת בה.

"עד כמה שזה יישמע מוזר, הייתה לי הארה שאני הולכת לכתוב ספר תורה. זה קרה יום אחד כאשר עמדתי בסטודיו של המורה שלי לקליגרפיה ועשיית נייר. בהיתי בעבודתה, ואז משום מקום קיבלתי מעין מסר. בשלב ההוא הרעיון נראה לי מוזר מאוד. הייתי בשלבים הראשונים של חזרה לדת, סופרי סת"ם נחשבו בעיניי לאנשים צדיקים, מלומדים, בכלל לא ראיתי את עצמי במקום הזה; אבל הזיכרון מאותו אירוע ליווה אותי שנים רבות ולא הרפה ממני, בצורה מאוד מיסטית. ניסיתי כל הזמן לדכא את התשוקה לכתיבת ספר תורה, כשאני אומרת לעצמי שאני לא מספיק קדושה וצדיקה בשביל לעשות דבר כזה. בסופו של דבר היצר או אולי הרצון לאתגר את עולם ההלכה היהודי, הובילו אותי לכתיבתם של שני ספרי תורה", מתנסחת גוגנהיים בעברית מתובלת באנגלית.

כשהחפץ חיים כתב את פסק ההלכה שלו שנשים צריכות ללמוד מקרא ומוסר, ספק אם חשב על כך שיום יבוא ונשים גם תרצינה לכתוב ספר תורה, שהרי לדעת רוב הפוסקים, כתיבת ספר תורה חלה רק על מי שמחויב בלימודה - קרי: הגברים.

בשנים האחרונות התרחשה מהפכה שקטה בבתי המדרש, בבתי הכנסת ובכיתות הלימוד שבהן נשים תפסו עמדות חשובות בהנהגה ההלכתית, בלימוד גמרא ומקרא לצד קיום תפילה נשית. האם המהפכה הזו הובילה לכך שהן גם תרצינה לשמש כסופרות סת"ם? האם מדובר בכיבוש יעד הלכתי חדש?

את גוגנהיים (46) שמגדירה עצמה כאישה שומרת תורה ומצוות ממקום שוויוני, הכרתי כמו את שאר הנשים בכתבה זו, במסגרת הביאנלה לאמנות יהודית שמתקיימת מזה כחודש בירושלים. היא המנהלת הראשית, היוזמת ואחת משלוש האוצרות של "נשות הספר", תערוכה המתקיימת במסגרת הביאנלה. על קיומה של התערוכה שקדה במשך עשור, כשבשנה האחרונה הצטרפו אליה האוצרות יהודית מרגוליס וד"ר רונית שטיינברג. "מדובר בשיתוף פעולה בינלאומי של 54 אמניות יהודיות. היה לנו חשוב להביא לפרויקט אמניות מכל רחבי העולם, חלקן מחוברות בנשמת אפן ליהדות ומצד שני, נשים שזה להן המפגש הראשון עם המקרא", אומרת גוגנהיים.

"ניסיתי לדכא את התשוקה לכתיבת ספר תורה, אבל לא הצלחתי" שושנה גוגנהיים

התערוכה נולדה מתוך החוויה האישית והמייסרת לעיתים של כתיבת ספר תורה. "כאשר התחלתי לכתוב לראשונה על קלף בסתיו 2006, הייתי בין הנשים הראשונות בתולדות היהדות המודרנית שחצתה את גבולות ההלכה וכתבה ספר תורה שנועד לקריאה בציבור", נזכרת גוגנהיים. "עברתי ימים שהיו לעיתים מפרכים, והמילים שכתבתי גרמו לי לעיתים לכאב או בושה - למשל כשהעתקתי הכרזות מלחמה, תיאורי טבח או מעשים של שנאת נשים. בימים אחרים הודהיתי עד דמעות עם תיאורים של מאבק אנושי, כעס, קנאה ותשוקה. התעוררה בי השאלה מהו תפקידי כשומרת הסיפור ומה מקומי בתיאור כאישה?

"הרהורים אלה הביאו אותי לחשוב שנדרשים קולות חדשים של פרשנות נשית למפת הדרכים של העם היהודי". כך פניתי ל-54 אמניות יהודיות ברחבי העולם והזמנתי כל אחת מהן לפרש באופן חווייתי ואישי פרשה אחת מתוך 54 פרשיות השבוע. ההנחיה היחידה הייתה שהעבודות ייעשו על קלף וייתפרו זו לזו בגידים כמו ספרי התורה, כך נולדה תערוכת נשות הספר".

גוגנהיים עצמה בחרה להציג יצירה מאתגרת המתכתבת עם פרשת "וירא" המדברת על ביקור המלאכים אצל אברהם לאחר שערך לעצמו ברית מילה וההבטחה לשרה כי ייוולד לה בן. ביצירה, הכתובה על קלף, מופיעים שני לוחות הפרושים בצורת מיטה, שהם למעשה ספירת ימי הביוץ שלה. על רקע המילים באנגלית 'אוהב לא אוהב', "האמירה מכוונת לשאלות ששרה שואלת את עצמה: האם אברהם ימשיך לאהוב אותה למרות שהיא לא מצליחה להביא לו ילדים, והאם העובדה שהקב"ה לא נותן לה ילדים, פירושה שאין הוא אוהב אותה?", מבארת גוגנהיים.

מצאתי את השבט שלי

גוגנהיים, המתגוררת כיום במושב אביעזר בעמק האלה עם בעלה ושני ילדיה הקטנים, נולדה לפני 46 שנה במדינת אוהיו בארצות הברית. היא ילדת סנדוויץ' בין שני בנים שהקשר ליהדות בביתה היה רופף למדי וכלל בעיקר הליכה לבתי הכנסת בחגי תשרי. בגיל 12 הגיעה לצפון קרוליינה, חוותה אנטישמיות ולראשונה הרגישה את עובדת היותה יהודייה. למזלה, היא הלכה לתנועת הנוער "בני ברית", שבה לקחו חלק ילדים מכל הזרמים - רפורמים, אורתודוקסים וקונסרבטיבים. שם נחשפה ליהדות במובן רחב יותר.

במסגרת חילופי סטודנטים בלימודי התואר הראשון בהיסטוריה של האמנות ואנתרופולוגיה, קיבלה הזדמנות ללמוד בארץ. "התחושה הייתה שמצאתי סופסוף את השבט שלי. באותה תקופה גם התחלתי ללכת לבית מדרש ללמוד יהדות והתחלתי בתהליך של חזרה בתשובה".

למרות שעשתה חיל בארצות הברית בעבודתה ובלימודיה לתואר שני בחינוך חווייתי וביהדות, שם כתבה גם עבודה על יחס היהדות לכתיבת ספר תורה על ידי אישה, עניין כתיבת ספר התורה החל מנקר שוב במוחה. בביקור בארץ חיפשה סופר סת"ם שילמד אותה. "באחת הפעמים ישבתי בבני ברק במכון שמלמד גברים להיות סופרי סת"ם, ושאלתי אותם אם היו מוכנים ללמד אישה. לא העזתי לומר שמדובר בי. הם הסתכלו עליי בצורה מוזרה. היה נראה שהם לא לוקחים אותי ברצינות, אבל למרות זאת הם ישבו איתי והסבירו לי את הבעייתיות שבדבר".

בגיל 30 החליטה לעלות, אז גם שמעה על מורה חרדי שמלמד נשים כתיבת סת"ם. גוגנהיים מסרבת לחשוף את שמו מחשש שיתנכלו לו. "מדובר באדם מיוחד מאוד בעל אופקים רחבים. פניתי אליו ואמרתי לו בצורה הכי כנה ומפורשת שאני רוצה ללמוד לכתוב ספר תורה והוא הסכים ללמד אותי, בטענה שהוא רק מלמד אותי את הכתיבה ומה שאני אעשה עם הידע לאחר מכן זה לא מעניינו. את הקורס למדתי פעמיים, כי בפעם הראשונה הרגשתי שלא התאמנתי מספיק. אני בקשר עם אותו מורה עד היום".

"כל תחביב שהיה לי אי פעם היה קשור איכשהו ליהדות" סלסטון עם ספר תורה

לקח לה זמן עד שאורה אומץ והתחילה לכתוב את ספר התורה הראשון. בהמשך כתבה ספר תורה נוסף ואת מגילת רות.

מה החלק הקשה ביותר בתהליך הכתיבה?

"העובדה שצריך לשמור כל הזמן על כוונות טהורות ולחשוב רק מחשבות קדושות. כדי לעמוד בכך אני שמה מוזיקה קלאסית, לפעמים שומעת שיעורי תורה על החלק עליו אני עובדת. בנוסף, לא קל לשבת לבד, שעות על גבי שעות, ולכן יש לי מחשבות לכתוב ספר תורה עם קבוצת אנשים כשכולם יכתבו בו זמנית באותו מקום, וגם יתפללו ביחד. אני חושבת שזה יהפוך את הכתיבה לדבר הרבה יותר מיוחד".

לא מפריעה לך כאישה שומרת תורה ומצוות שאת עושה מעשה אסור על פי ההלכה?

"זה לא קל לי. אני לא מחפשת לעשות מהפכות; אבל, באותה מידה, חשוב לי להישאר נאמנה לעצמי ולתפיסת עולמי ולמקומן של הנשים ביהדות. אני מקווה שהדרך שאני הולכת בה תפתח פתח לנשים נוספות ולדיאלוג עם פוסקי ההלכה".

את מתכוונת לכתוב ספרי תורה נוספים בקרוב?

"כן, אבל לפני שאתחיל בכתיבה אני מתכננת לייצר את הקלפים לכתיבת ספר תורה בחוות שדואגות לבהמות מהן עושים את העורות. כיום, במקומות מהם מספקים את העורות, הבהמות עוברות התעללות איומה וחיות בתנאים קשים מאוד עד השחיטה, וזה מפריע לי. לא יכול להיות שקדושה תבוא מדבר כל כך קשה. יצרתי קשר עם שוחט שמתגורר בדרום הר חברון, הוא מאמין במה שאני עושה והוא יביא לי את העורות ממקורות מתאימים".

רייצ'ל סלסטון: "העבודה שאני מחזירה לחיים ספר תורה ישן, שאני משתמשת ביכולות שלי לתקן ספרי תורה ולהכין אותם לדור הבא, מרגשת אותי מאוד"

המגילות המותרות

כששואלים את נאוה לוין-קורן (34) במה היא עובדת היא עונה שהיא סופרת אבל לא סת"ם, כיוון שאינה כותבת ספרי תורה

"הרגשתי צורך לקחת חלק פעיל יותר בתורה" נאוה לוין-קורן בחדרה

נאוה לוין-קורן: "כתיבת המגילות נותנת לי המון סיפוק, כוח נפשי וחיות. אני מרגישה שאני מחוברת יותר ללימוד התורה, שמה לב לדברים שבעבר לא שמתי לב אליהם"

תפילין ומזוזות אלא רק מגילות, משום שלגביהן, יש לדעת פוסקים מסוימים, היתר הלכתי לעניין כתיבת נשים, והמגילות אף ניתנות לשימוש.

העיסוק בכתיבת מגילות הוא סוג של פשרה. "כששושנה הזמינה אותי לכתוב יחד איתה את ספר התורה הראשון שלה, עניתי שעליי לבדוק את הנושא. האיסור ההלכתי והעובדה שבעלי התנגד גרמו לי בסופו של דבר לוותר."

לוין-קורן, נמצאת בימים אלה בחופשת לידה בביתה בשכונת נחלאות, מטופלת בתינוק ועוד ארבעה ילדים בגילאי ארבע עד 11. היא נולדה וגדלה בבית אורתודוקסי בלונג איילנד, ניו יורק. היא בת בכורה מבין חמישה ילדים. למדה בבתי ספר דתיים ולאחר סיום התיכון הגיעה לארץ לשנת לימודים במדרשת לינדנבאום. כשחזרה לניו יורק למדה איור בבית ספר לאמנות. דרך חברה הכירה את בעלה, יליד נברסקה, שלמד פסיכולוגיה ומדרש באוניברסיטת קולומביה. לאחר שלוש שנות נישואים החליטו לעלות לירושלים.

כשהיא נשאלת מאיפה נובע הרצון העז לכתוב ספרי תורה ומגילות, היא עונה שזה התחיל שם, במדרשה. "מבחינתי זאת הייתה שנה מאוד מעמיקה בלימוד תורה. למדתי הרבה מאוד והרגשתי צורך לקחת חלק פעיל יותר בתורה. למדתי לקרוא את מגילת אסתר ורציתי ללמוד את טעמי המקרא כדי לקרוא לעצמי בתורה. הרב שלי במדרשה הראה לי את 'ערוך השולחן' ואמר שאין בעיה לכתוב מגילה. מאוד שמחתי".

כחודש לאחר שעלתה לארץ החלה ללמוד את כתיבת המגילות אצל המורה של גוגנהיים. היא למדה את אופן הכתיבה והלכות כתיבת מגילה. "אני לעצמי חושבת שאנחנו הנשים יכולות לעשות יותר. אולי בגלל ירידת הדורות אין היום יכולת לרבנים להמשיך ולפתח את ההלכה ולהתאים אותה למציאות שלנו. החיים של האישה כיום מאוד דינאמיים. נשים רוצות לעשות יותר ולהשפיע ולכן הגיוני הדבר שההלכה תבוא לקראתן".

עד היום היא כתבה חמש מגילות אסתר. שלוש מתוכן מכרה לקהילות שונות, אחת נתנה לחמותה לעילוי נשמת אימה. היא גם כתבה את מגילת רות ושיר השירים. הפרויקט הבא שהיא מתעתדת לעסוק בו הוא כתיבת מגילת אסתר לבת המצווה של בתה הבכורה שתתקיים בחודש שבט השנה.

גם לוין קורן מדברת על הצורך להיות בכוונה גדולה בזמן הכתיבה, ועל הקושי הרב בהתמדה. היא לא הולכת למקווה לפני הכתיבה, אבל נוטלת את ידיה לפני כתיבת השם המפורש. "כתיבת המגילות נותנת לי המון סיפוק, כוח נפשי וחיות. אני מרגישה שכך אני מחוברת יותר ללימוד התורה ושמה לב לדברים שבעבר לא שמתי לב אליהם. אני כותבת ברצף עם קולמוס. בשלב השני, אני עוברת ובודקת אם עשיתי טעויות ואז אני מתקנת. הדברים נעשים בסבלנות רבה. אין פה מקום ליותר מדי יצירתיות, אולי רק ביצירת התגים, מעל האותיות, שאותם אני נוהגת לצייר ארוכים יותר. לעיתים אני מוסיפה איורים נשיים משלי בתחילתה ובסיומה של המגילה. עם סיום הכתיבה אני שולחת את המגילות לבדיקה. בדרך כלל יש ארבע עד חמש טעויות. כשהתחלתי היו לי עשרות טעויות. אין כתיבה ללא טעויות ואני חושבת שזה מה שיפה בכתיבה, מרגישים שבני אדם כתבו אותה. התורה ניתנה לבני אדם ואנחנו לא מושלמים".

רופאה של ספרי תורה

רייצ'ל סלסטון (25) עוסקת אך ורק בתיקונים של ספרי תורה, זה התחום שהיא בחרה להתמקצע בו. עד היום טיפלה בכ-50 ספרי תורה. היא מתגוררת בניו יורק, שם היא גם לומדת לתואר שני ביהדות, ולארץ הגיעה לביקור לרגל התערוכה.

את התואר הראשון שלה עשתה דווקא בלימודי מוח באוניברסיטת ברנדייס. במסגרת לימודי התואר השני היא הגיעה לעבוד במעבדה לחקר המוח באוניברסיטת חיפה ודווקא שם החליטה שהייעוד שלה הוא לימודי יהדות. במקביל היא למדה קליגרפיה בעברית ובאנגלית, ובהמשך גם הלכות כתיבת סת"ם אצל המורה וסופרת הסת"ם הידועה בארצות הברית ג'ן טיילור פרידמן. "עבדתי בעסק של ג'ן לתיקון ספרי תורה מהבוקר עד הערב במשך מספר חודשים, כך למדתי את רזי המקצוע. בהמשך היה לי מורה נוסף שהיה בודק את עבודתי. כל מספר שבועות הבאתי אליו עבודות תיקון שלי כדי שיעיר את הערותיו".

סלסטון מספרת על אהבה גדולה ליהדות מאז ילדותה. היא גדלה בבית מסורתי, ובזמן שלמדה באוניברסיטת ברנדייס הצטרפה לקהילה ששומרת מסורת באורח מלא, אך מתוך גישה שוויונית.

כל תחביב שהיה לי אי פעם היה קשור איכשהו ליהדות, ולעסוק בתורה מבחינתי זה לעסוק בלב העניין. העובדה שאני מחזירה לחיים ספר תורה ישן, שאני משתמשת ביכולות שלי לתקן ספרי תורה ולהכין אותם לדור הבא, מרגשת אותי מאוד. העובדה שהספר אינו כשר לא מטרידה אותי כי ממילא משתמשות בו קהילות שהעניין ההלכתי לא מפריע להן".

כיוון שסלסטון עדיין בשלב הלימודים היא מתקנת ספרי תורה בדרך כלל בחופשות הקיץ. במקביל היא גם מדברת בפני תלמידי בתי ספר על דרך עבודתו של סופר סת"ם. "אני מסבירה להם שאני מעין רופאה של ספרי תורה, מתקנת אותם כדי שיוכלו לחזור לתפקוד", היא אומרת.

איך ההורים מגיבים?

"הם מאוד גאים. הם קוראים לי כשקיים חשש לכשרות ספר התורה בקהילה שלהם. באחת הפעמים שהייתי בבית הכנסת התקרבתי לספר התורה וראיתי במקרה שיש בעיה באחת האותיות. אמרתי לאנשי המניין שיש להחליף את ספר התורה, וביום ראשון לאחר מכן באתי לתפילת שחרית עם העט, איתו אני עושה את התיקונים, והראיתי לרב איך עליו לבצע את התיקון. כיוון שהיה מדובר בתיקון קל מאוד לא הייתה בעיה. גם אנשים אחרים מגיבים באהדה. בארצות הברית אומרים לי 'וואו, לא ידענו שאישה יכולה לעשות זאת'. בישראל אומרים לי 'וואללה!!'".

לא מלחיץ לתקן ספר תורה?

"ההתחלה הייתה מפחידה והיו לא מעט חששות. חשבתי שגם לא יהיו לי העוצמות לעשות זאת, אבל בסופו של דבר הסקרנות דחפה אותי קדימה. כשהתחלתי בעבודת התיקון, התגוררתי בדירת חדר, כך ששולחן העבודה היה באותו מקום שהתלבשתי בו. אני זוכרת שחשתי כל פעם לא בנוח למרות שספר התורה היה עטוף בטלית ומכוסה. בכלל התחושה שיש ספר תורה בחדר היא לא קלה. היו פעמים שנסעתי להתאכסן אצל חברים ולקחתי איתי את הספר שעבדתי עליו. התגובות של החברים היו מהולות בלא מעט חששות. 'יהיה איתנו בבית ספר תורה?!'. כשספר התורה פתוח לפניי אני מאוד מודעת למעשים שלי, מכבדת מאוד".

מה תוכניות ההמשך שלך בתחום?

"השנה אני מתכוונת לכתוב מגילת אסתר שמבחינה הלכתית הרבה פחות בעייתית. יש לי גם חלום להיות רבנית, ואני מקווה שהוא יתגשם".

יש בזה גם אמירה פמיניסטית?

"קצת. רציתי בעיקר להוכיח לעצמי שאני יכולה, זה היה מעין אתגר עבורי; אך מעבר לכך רציתי גם לבוא ולומר שנשים יכולות לעשות זאת. מדובר במקצוע יהודי מסורתי שאין סיבה שנשים לא תעסוקנה בו. כשהייתי ילדה תמיד חשבתי שאני אוכל להיות כל מה שארצה, והיום אני משוכנעת. אפשר לעשות הכול במסגרת הקהילה היהודית וזה הדבר החשוב ביותר מבחינתי". ■

אין היתר הלכתי

עמדתה של הרבנית מלכה פיוטרקובסקי בית המדרש לנשים "מגדל עוז":

הרבנית מלכה פיוטרקובסקי לא מוצאת היתר הלכתי לעניין כתיבת ספר תורה בידי אישה, ואומרת כי, "לדעת הפוסקים, ספר תורה הנכתב בידי אישה פסול".

"ההסבר לכך נמצא בספר דברים פרשת ואתחנן בפסוקים ח'-ט' 'וקשרתם לאות על ידך והיו לטטפת בין עיניך וכתבתם על מזזות ביתך ובשעריך'. איסור אישה לכתיבת סת"ם (ספרים, תפילין ומזוזות ג"ס), נובע ממדרש הלכה המבוסס על מידת ההיקש וסמיכות עניינים, בין 'וקשרתם' ל'וכתבתם'. מידת ההיקש היא אחת משלוש עשרה מידות שהתורה נדרשת בהן ובעלת תוקף הלכתי מחייב. אנחנו לומדים שכל מי שמחויב בתפילין יכול גם לכתוב. נשים לא מחויבות בקשירת תפילין ולכן לדעת הפוסקים גם לא יכולות לכתוב אותן, וזה תקף לעניין כל כתיבת הסת"ם.

"יש לא מעט דברים בהלכה שניתן לשנותם בכל מיני דרכים, אך דבר שנלמד בהיקש קשה יותר לשנות. אם היינו מצליחים להוכיח שלאישה יש חיוב להניח תפילין היינו יכולים לבוא ולומר שהיא גם יכולה לכתוב אותם. אני לא מכירה פוסק שחולק על זה.

"העובדה שנשים כותבות ספר תורה לקהילות לא אורתודוכסיות בעייתית לכשעצמה, כיוון שיש פה סיוע לדבר עבירה. בנוסף, בקהילות הרפורמיות גם לא מקפידים על הלכות ספר תורה שזאת עוד נקודה בעייתית.

"לעניין כתיבת מגילות יש מקום להקל, כיוון שזה לא חמישה חומשי תורה. דעת הפוסקים רחבה מאוד והיא נעה בין אלה שקובעים שלא ניתן לקרוא במגילה שכתבה אישה אפילו בדיעבד, לאלה שמתירים לכתחילה לקרא את המגילה עם ברכות".